

УДК 811.111'373

Мікава Н. М.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ HAIR В АНГЛІЙСЬКИХ ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКАХ

Стаття присвячена дослідженню особливостей вербалізації англійського концепту HAIR у тлумачних словниках. У роботі розглядаються основні підходи до вивчення концепту у сучасному мовознавстві; аналізуються словникові дефініції номінативних одиниць, які вербалізують концепт HAIR в англійській мові.

Ключові слова: концепт, вербалізація, номінативна одиниця, дефініція.

Мікава Н. М. Вербализация концепта HAIR в английских толковых словарях – Статья.

Статья посвящена исследованию особенностей вербализации англоязычного концепта HAIR в толковых словарях. В работе рассматриваются основные подходы к изучению концепта в современном языкознании; анализируются словарные дефиниции номинативных единиц, которые вербализуют концепт HAIR в английском языке.

Ключевые слова: концепт, вербализация, номинативная единица, дефиниция.

Mikava N. M. Verbalization of the concept HAIR in the English explanatory dictionaries – Article.

The given article deals with the investigation of the peculiarities of verbalization of the English concept HAIR in explanatory dictionaries. Main trends in the concept study in modern linguistics are being viewed in the article; vocabulary definitions of the nominative units verbalizing the concept HAIR in the English language are being analyzed.

Key words: concept, verbalization, nominativeunit, definition.

Характерною ознакою сучасної філологічної науки є бурхливий розвиток когнітивної лінгвістики – напряму мовознавства, у якому мова розглядається як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, спрямований на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою дійсності та досвіду [13, 213].

На сьогодні головними завданнями когнітивної лінгвістики є, зокрема, аналіз природи мовної компетенції людини, її онтогенезу; дослідження специфіки категоризації та концептуалізації; опис організації внутрішнього лексикону людини відповідно до структур репрезентації знань і механізмів пам'яті; пояснення когнітивної діяльності людини у процесах породження, сприйняття і розуміння мовлення, комунікації; дослідження пізнавальних процесів і ролі природних мов у їхньому здійсненні; встановлення співвідношення мовних структур із концептуальними; співвідношення мовних знаків та відображених у них культурних реалій; виявлення та опис мовної картини світу та її фрагментів тощо [13, 214; 6, 70–72].

У фокусі уваги переважної кількості праць з когнітивної лінгвістики знаходиться мова: «у когнітивній лінгвістиці функціонування мови розглядається як різновид когнітивної, тобто пізнавальної діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища» [5, 24].

Мета нашого дослідження полягає в аналізові мовних засобів вербалізації концепту HAIR на матеріалі англійських тлумачних словників. Актуальність роботи підкреслюється тим, що вона виконана в рамках головної проблематики когнітивної лінгвістики, а саме – вивчення мовного відображення процесів концептуалізації та категоризації дійсності [8, 37].

Насамперед наведемо визначення поняття «концепт» та розглянемо основні підходи до його вивчення у сучасній лінгвістиці.

Власне термін «концепт» був уведений у 1928 році С.А. Аскольдовим, під яким учений розумів «мисленнєве утворення, яке заміщує нам в процесі думки невизначену безліч предметів одного і того ж роду» [1, 267].

Класичним тлумаченням цього терміна, на думку О.О. Селіванової, вважається визначення у «Короткому словнику когнітивних термінів», запропоноване О.С. Кубряковою [13, 256], а саме: концепт – це «термін, що служить поясненню одиниць ментальних і психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання і досвід людини; це оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, відображеної у психіці людини» [12, 90].

Розвиток когнітивної семантики призвів до виникнення декількох напрямів аналізу концептів у відповідності до методологічної орієнтації дослідників. Слід зазначити, що спільним для всіх напрямків є визнання концепту базовою одиницею свідомості, відмінності ж пов'язані, у першу чергу, з фокусуванням на певному типі концептів, а також з різним трактуванням відношень між концептом як елементом етнокультурної картини світу та лексичним значенням [11, 192–193]. Українська дослідниця І.С. Шевченко виокремлює такі напрями концептуального аналізу:

1) культурологічний напрямок, представлений у дослідженнях Ю.С. Степанова, де концепт визначається як згусток культури у свідомості людини; саме у вигляді концепту культура входить у ментальний світ людини, і завдяки йому людина сама входить у культуру та іноді впливає на неї; це основний осередок культури в ментальному світі

людини [10, 40–41]. У цьому напрямі мова розуміється як одне із джерел знань про концепти;

2) об'єктом лінгвокультурологічного напрямку є культурний концепт як ментальне утворення; цей підхід спрямований на комплексне вивчення певної мови, свідомості та культури. Концепт культури характеризується предметно-образною, понятійною та ціннісною складовими [4, 151];

3) представники логіко-ейдетичного напрямку, зокрема С.А. Жаботинська, наголошують на необхідності співвіднесення елементів структури значення та об'єднання їх у складі певної (схемної) структури при концептуальному аналізі та зосереджують свою увагу на базових фреймах побудови лексично представлених концептів [3, 12];

4) у рамках когнітивно-поетичного напрямку, представленого у дослідженнях О.П. Воробйової, О.М. Кагановської, аналізується образний простір концепту у художньому тексті, текстові концепти художньої прози [11, 193]. У дослідженні текстових концептів художнього тексту мовна форма враховується як концепт, що реалізований у конкретних мовних знаках і зумовлений властивістю мови кодувати знання, отримані через сприйняття та осмислення світу;

5) основна спрямованість семантико-когнітивного підходу полягає у дослідженні співвідношень семантики мови з концептосферою народу, співвідношень семантичних процесів з когнітивними [9, 173]. У процесі лінгвокогнітивного дослідження метод семантико-когнітивного аналізу передбачає перехід від змісту значень мовних знаків до змісту відповідних концептів у ході окремого етапу опису – когнітивної інтерпретації [9, 178]. Саме розгляд семантики мовних одиниць, які об'єктивують концепти, дозволяє отримати доступ до змісту концептів як мисленнєвих одиниць.

Як відзначають З.Д. Попова та Й.С. Стернін, «забезпечивши виявлення та опис відповідних концептів, семантико-когнітивний підхід надає дослідникам дві можливості подальшого використання отриманих даних: *повернення до мови* – використання отриманих когнітивних знань для пояснення явищ та процесів у семантиці мови, поглибленого вивчення лексичної та граматичної семантики; такий напрям дослідження є когнітивною семасіологією; *рух до свідомості* – моделювання концептів як одиниць національної концептосфери, національної культури; такий напрям є лінгвістичною концептологією» [9, 178].

Вслід за представниками цього напрямку визначаємо концепт як базову одиницю мисленнєвого коду людини, яка має внутрішню структуру, що складається із концептуальних ознак, є результатом пізнавальної діяльності особистості та суспільства, містить комплексну інформацію про відповідний предмет або явище, а також про інтерпретацію цієї інформації суспільною свідомістю

та ставлення до цього предмета чи явища [9, 175; 7, 100]. Слід зазначити, що концепт є інформаційною структурою, яка відображає уявлення людини про об'єкти не тільки духовного, а й матеріального буття, тобто концепти розрізняються за ступенем конкретності-абстрактності [2, 26].

Представники цього напрямку вважають мову одним із основних інструментів пізнання та концептуалізації навколишнього світу, а відтак й інструментом опису концептів. «Шлях дослідження від мови до концепту є найбільш надійним, аналіз мовних засобів дозволяє найбільш простим та ефективним способом виявити ознаки концепту та змоделювати його» [9, 179]. Саме тому предметом семантико-когнітивних досліджень є різні засоби репрезентації, тобто вираження, передачі концептів у мові. Аналіз складу того чи іншого концепту виявляється через значення мовних одиниць, що репрезентують цей концепт, їх словникові тлумачення та мовленнєві контексти [2, 31].

Матеріалом дослідження особливостей вербалізації концепту HAIR слугували тлумачні словники англійської мови.

Розглянемо, насамперед, словникову дефініцію лексичної одиниці *hair*, яка номінує відповідний концепт:

«*Hair* – 1. any of the fine thread – like strands growing from the skin of humans, mammals, and some other animals;

2. a fine thread – like strand growing from the epidermis of a plant, or forming part of a living cell;

3. hairs collectively, especially those growing on a person's head;

4. (a hair) a very small quantity or extent» [15].

Як бачимо, лексема *hair* містить у структурі свого лексичного значення чотири семеми. Перша із них має узагальнююче значення та позначає як волосся на тілі людини, так і шерсть тварин. Друга семема позначає ворсини на рослинах; третя – волосся на голові людини; четверта ж актуалізує одну із зовнішніх ознак волосся – тонкість, яка, до речі, наявна у дефініції першої та другої семем (*fine*).

У нашому дослідженні ми фокусуємо свою увагу виключно на волоссі людини. За соматичною ознакою виокремлюємо три лексико-семантичні групи (далі – ЛСГ), які вербалізують концепт HAIR в англійській мові, а саме: ЛСГ «*headhair*», ЛСГ «*facialhair*» та ЛСГ «*bodyhair*». Розглянемо особливості представленості конститuentів зазначених груп в англійських тлумачних словниках.

До складу ЛСГ «*headhair*» входять, насамперед, назви різноманітних зачісок, які можна об'єднати у тематичний ряд «*hairstyle (a particular way in which a person's hair is cut or arranged)*» (WD). Як впливає із зазначеної дефініції, ця номінація виступає родовим поняттям

для номінативної одиниці «*haircut (the style in which a person's hair is cut)*» (WD). У свою чергу ці два гіпероніми об'єднують цілу низку гіпонімів, що й утворюють відповідний тематичний ряд, який досить широко представлений в англо-мовних тлумачних словниках. Загальний обсяг вибірки із зазначених джерел становить 30 англо-мовних номінацій зачісок.

Структура лексичного значення англо-мовних номінацій зачісок містить архісему, яка, власне, і відносить певну номінативну одиницю до досліджуваної групи. Позначається вона номінаціями *hairstyle* та *haircut*, наприклад:

«*top-top – a man's hairstyle in the form of a long shaggy bob*» [15].

Серед диференційних сем виділяємо описові та відносні. Описові семи позначають форму та довжину зачіски, наприклад:

«*bob – a style in which the hair is cut short and evenly all round so that it hangs above the shoulders*» [15];

«*crew cut – a very short hair cut for men and boys*» [14].

Відносні семи позначають носіїв зачісок – чоловіків та жінок:

«*pompadour – a woman's hairstyle in which the hair is turned back off the forehead in a roll*» [15].

Зазначимо також, що номінація *hair* утворює словотвірне гніздо, при чому більшість похідних слів за значенням належать до складу ЛСГ «*headhair*». Залежно від лексичного значення утворених номінативних одиниць їх можна розподілити на декілька груп, кожна з яких актуалізує певну ознаку твірної основи *hair*:

процедури з волоссям, наприклад:

1) «*hairdressing – a) the action or process of washing, cutting, curling, or arranging the hair; b) the occupation of a hairdresser; c) a preparation for grooming and styling the hair*» [14];

2) люди, які виконують ці процедури:

«*hair-dresser – a person whose occupation is the dressing or cutting of hair*» [15];

3) інструменти, якими виконуються ці процедури:

«*hairbrush – a brush for smoothing a person's hair*» [14];

4) тонкість волосся:

«*hairbreadth – a very small space or distance; extremely narrow or close*» [15];

«*hair-space – a very thin space between letters or words*» [15];

«*hair-splitting – characterized by or fond of small and over fine distinctions*» [15];

5) захисна функція волосся:

«*hair-curling – exciting, astonishing, frightening, or horrifying*» [14];

«*hair-raising – extremely alarming, astonishing, or frightening*» [14].

Таким чином, проведений аналіз показав, що номінативна одиниця *hair* формує власне словотвірне гніздо. Новоутворені номінативні одиниці актуалізують такі семантичні ознаки, як тонкість волосся, (завдяки метафоричному переосмисленню), його захисну функцію (як відомо, одним із фізіологічних проявів таких емоцій, як страх, сильне здивування є реакція волосся на голові та тілі людини) та позначають процедури з волоссям, людей, які виконують ці процедури, та інструменти, за допомогою яких ці процедури виконуються.

ЛСГ «*facialhair*» представлена у проаналізованих тлумачних словниках такими номінативними одиницями: *eyebrow*, *eyelashes*, *beard*, *moustache*, *goatee*, *sideburns* та ін. Розглянемо дефініції зазначених номінацій:

«*eyebrow – the strip of hair growing on the ridge above a person's eye socket*» [15];

«*eyelash – each of the short curved hairs growing on the edges of the eyelids, serving to protect the eyes from dust*» [14];

«*moustache – a strip of hair left to grow above the upper lip*» [14].

Як бачимо, наведені словникові дефініції містять інтегральну сему (*hair*) та диференційні семи (відносні), які вказують місце, де росте цей тип волосся, та його функцію

«*Beard – growth of hair on the chin and lower cheeks of a man's face*» [15] – ця номінація виступає гіперонімом до відповідного тематичного ряду, який, за даними використаних у дослідженні словників, налічує бігіпонімів, серед яких відзначимо, зокрема, наступні номінації:

«*goatee – a small pointed beard like that of a goat*» [15];

«*Vandyke – neat, pointed beard*» [15].

З медичної точки зору волосся на обличчі є вторинною статевою ознакою чоловіків, чим, власне, і пояснюється кількісна перевага тих номінацій, що позначають волосся на чоловічому обличчі.

Що ж стосується ЛСГ «*bodyhair*», то нормативні словники англійської мови не фіксують номінації, які позначають волосся на інших ділянках тіла, окрім голови та обличчя. Дослідження цієї ЛСГ потребує залучення англо-мовних енциклопедичних джерел.

Таким чином, концепт HAIR вербалізується в англійській мові трьома ЛСГ: «*headhair*», «*facialhair*» та «*bodyhair*». У цих ЛСГ, в свою чергу, виокремлюються тематичні ряди, елементи яких об'єднані більш специфічними ознаками.

Перспективою подальшого аналізу особливостей вербалізації цього концепту є аналіз фразеологізмів із компонентом *hair* в англійській мові.

Література

1. Аскольдов С.А. Концепт и слово / С.А. Аскольдов // Русская словесность : Антология / под ред. В.Н. Нерознака. – М. : Академия, 1997. – С. 267–280.
2. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика : [курс лекций по английской филологии] / Н.Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамбовского ун-та, 2000. – 123 с.
3. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ : типы фреймов / С.А. Жаботинская // Когнитивная семантика : матер. второй межд. школы-семинара. – Ч. 2.– Тамбов, 2000. – С. 10–13.
4. Карасик В.И. Языковой круг : Личность. Концепты. Дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
5. Кочерган М.П. Мовознавство на сучасному етапі / М.П. Кочерган // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 24–29.
6. Пименов Е.А. Когнитивная лингвистика на современном этапе / Е.А. Пименов, М.В. Пименова // Международный конгресс по когнитивной лингвистике : сб. матер. 26–28 сентября 2006 года. – Тамбов : Изд-во Тамбовского гос. ун-та им. Г.Р. Державина, 2006. – С. 70–72.
7. Пименова М.В. Методология концептуальных исследований / М.В. Пименова // Вестник Кемеровского государственного университета. Серия «Филология». – Кемерово, 2002. – Вып. 4(12). – С. 100–105.
8. Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – 3-е изд. стереотип. – Воронеж : Изд-во «Истоки», 2003. – 170 с.
9. Попова З.Д. Семантико-когнитивный подход как направление когнитивной лингвистики / З.Д. Попова, И.А. Стернин // Vitainlingua : К юбилею проф. С.Г. Воркачева : сб. статей / отв. ред. В.И. Карасик. – Краснодар : Атриум, 2007. – С. 171–180.
10. Степанов Ю.С. Константы : Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – 2-е изд. испр. и доп.– М. : Академический проект, 2001.– 990 с.
11. Шевченко И.С. Подходы к анализу концепта в современной когнитивной лингвистике / И.С. Шевченко// Вісник ХНУ. – 2006. – № 725. – С. 192–195.
12. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. – М. : Филологический факультет Московского гос. ун-та им. М.В. Ломоносова, 1996.– 248 с.
13. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
14. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Danbury, 1993. – 1216 p.
15. Oxford English Reference Dictionary. – 2 ed. – Oxford, New York, 1996. – 1765 p.